

Типологія педагогічних ситуацій у професійній діяльності вчителя іноземної мови початкової школи

Постановка проблеми. Специфіка діяльності вчителя іноземної мови початкової школи в сучасних умовах вимагає від нього компетентного мислення, спостережливості, уміння планувати, здійснювати та аналізувати педагогічний процес. Компетентно мислити й діяти насамперед означає бачити і знаходити в навчанні та вихованні нестандартні ідеї, засоби, способи, прийоми й форми організації учнів, які відповідають логіці ефективного розв'язання поставлених завдань. Компетентне розв'язання педагогічних ситуацій є свідченням високого рівня професійної готовності вчителя іноземної мови початкової школи. Тому, майбутній учитель іноземної мови початкової школи уже в роки навчання у педагогічному ВНЗ повинен знаходитися в умовах, наближених до його практичної діяльності за допомогою активних методів навчання, що готують його до співпраці з учнями. Як свідчать дослідження О.С. Березюк, Л.В. Кондрашової, та ін. одним із таких ефективних методів є моделювання педагогічних ситуацій [2; 8]

Аналіз останніх досліджень. Серед сучасних досліджень, присвячених дослідженню педагогічних ситуацій як комплексного засобу, що може стимулювати молодь до самоаналізу, самооцінки та саморозвитку, слід виділити наукові розробки В.С. Безрукової, Б.С. Гершунського, О.А. Дубасенюк, В.А. Ковальчук, В.А. Сластьоніна та ін. В них наголошується на необхідності врахування ролі емоційних переживань, спілкування, аргументації у процесі моделювання педагогічних ситуацій.

Аналіз джерел дає можливість констатувати, що на сьогодні потребує відповідного наукового обґрунтування процес формування професійних якостей у майбутніх учителів іноземної мови початкової школи засобами моделювання педагогічних ситуацій, що зумовлюється відсутністю спеціальних педагогічних досліджень із визначеної проблеми в тому числі щодо визначення типології таких ситуацій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначити й дослідити систему педагогічних ситуацій, що зустрічаються в діяльності вчителя іноземної мови початкової школи.

Основна частина. Відповідно до поширеної концепції (Н.В. Кузьміна, В.О. Кан-Калик, М.Д. Нікандров, В.О. Сластьонін, Л.Ф. Спірін та ін.) ми розглядаємо професійно-педагогічну діяльність як неперервний процес

розв'язання вчителем нескінченного ряду педагогічних задач, спрямованих на досягнення загальної мети – формування особистості учня, його світогляду, переконань, свідомості, поведінки. У роботах згаданих авторів детально аналізується проблема розв'язання вчителем педагогічних задач. Відмічається, зокрема, що педагогічна задача виникає кожний раз, коли потрібно перевести учнів з одного стану в інший: сформувати певні знання уміння, навички або трансформувати одну систему знань, умінь і навичок (неправильно сформовану) в іншу. Підкреслюється багатозначний характер розв'язання педагогічних задач. Якщо ж педагогічна ситуація однозначна, тобто не вимагає пошуку оптимального способу розв'язання, то вона перестає бути задачею. Педагогічна задача, пише Н.В. Кузьміна, виникає тоді, коли можливе не одне рішення і необхідно знайти кращий спосіб досягнення бажаного результату [9].

Дослідження свідчать, що педагогічна ситуація – це фрагмент педагогічної діяльності, який містить суперечності між тим, що сталося і тим, що очікувалось в ході навчально-виховного процесу. Педагогічна ситуація – це своєрідна «клітина» педагогічного процесу, для якої характерні суттєві ознаки цілісного виховного процесу.

Визначення шляхів розв'язання ситуації передбачає її аналіз, виявлення причин виникнення. Обов'язковим елементом діяльності педагога є самооцінка дій і аналіз можливих наслідків поведінки школярів.

У переважній більшості ситуації відображають глибинні педагогічні процеси в шкільному середовищі – особливо у сфері взаємовідносин учителя й учнів. Тому зрозуміти педагогічні явища можна лише в тому разі, якщо бачити за кожною ситуацією гострий сигнал про негативні передумови в розвитку учня або цілого колективу.

Результати проведених нами досліджень свідчать, що різноманітні професійні ситуації виникають як у досвідчених вчителів іноземної мови початкової школи, так і в початківців. Причому ситуації створюються як учнями, так і самими вчителями.

Проблемні ситуації у діяльності вчителя іноземної мови початкової школи виникають під час виконання різноманітних завдань. Найчастіше, як зазначили вчителі, вони виникають під час основної і підготовчої частин уроку іноземної мови.

Передумов для виникнення проблемних ситуацій у діяльності вчителя іноземної мови початкової школи значно більше, ніж у вчителів інших предметів. Це зумовлено як специфікою і умовами самої діяльності, так і

швидкою, часто раптовою зміною видів діяльності під час уроку. Можна не звертати уваги на багато простих і здавалось би звичних ситуацій. Однак за цими окремим випадками приховуються корені глибоких педагогічних процесів і, в першу чергу, ставлення учнів до вчителя, до його предмета. Якщо не звертати увагу на незначні відхилення від норм поведінки, успіхи та невдачі дітей, то, з одного боку, це призводить до більш глибоких і значних відхилень у їх поведінці, а з іншого, – формує у вчителя безпринципність, а згодом – байдужість, що зрештою негативно позначиться на результативності педагогічної діяльності.

Найчастіше професійні ситуації в діяльності вчителя іноземної мови початкової школи виникають раптово, що при недостатній фаховій підготовленості педагога може призвести до зриву навчально-виховного процесу.

Більшість ситуацій, які виникають у діяльності вчителя іноземної мови початкової школи, є простими і вимагають негайного реагування. Наприклад, школяр не привітався; учитель-початківець неправильно назвав прізвище учня в присутності класу, і діти голосно сміються і т.д.

Водночас у діяльності вчителя іноземної мови початкової школи нерідко трапляються більш складні ситуації. Значна їх частина, як зазначають респонденти, виникає внаслідок недостатньо професійних дій самих учителів.

Поширеною причиною виникнення складних ситуацій у діяльності вчителів-початківців є недисциплінованість учнів на уроці. Складність таких проблем загострюється тим, що в них бере участь велика кількість учнів. Крім того, школярі можуть самі спровокувати певну ситуацію, щоб «перевірити» вчителя, виявити його реакцію на певні вчинки чи дії.

Аналіз літератури свідчить, що на сьогодні не існує єдиної науково обґрунтованої класифікації педагогічних ситуацій, які виникають в діяльності вчителя іноземної мови початкової школи. Разом з тим така класифікація дасть змогу викладачу з меншими витратами часу та більшою ефективністю застосовувати методи і засоби їх розв'язання в залежності від особливостей навчально-виховного процесу, складу учнів, їх віку й статі. З іншого боку, групування педагогічних ситуацій на основі відповідних критеріїв сприятиме самому вчителю накопичувати банк професійних ситуацій в залежності від основних завдань, змісту занять, навчальної проблеми, умов навчально-виховного процесу.

Існує ряд класифікацій педагогічних ситуацій, які ґрунтуються на різних підходах. При аналізі класифікацій педагогічних ситуацій ми спиралися на

розробки В.С. Безрукової, Б.С. Гершунського, О.А. Дубасенюк, В.А. Ковальчук, Ю.М. Кулюткіна, В.А. Сластьоніна, Г.С. Сухобської.

Так, розроблені класифікації можна типізувати за окремими ознаками:

- за управлінням навчальною діяльністю – аналітичні, проєктивні, ігрові [10];
- за завданнями – відповіді на запитання, вибір доцільного розв'язку, самостійне формулювання проблеми, психолого-педагогічна характеристика суб'єктів і об'єктів виховання, розв'язок педагогічних ситуацій на основі педагогічних знань, прогнозування поведінки, пошук педагогічних ситуацій на основі педагогічних джерел, педагогічної практики, самоаналіз особистості в педагогічній ситуації, намітити план самовиховання тощо [12];
- за метою діяльності вчителя – стратегічні, тактичні, оперативні [12];
- за критерієм функціональності – навчальні, критерійні, дидактичні, виховні тощо [1];
- за критерієм виконання вихованцями навчальних завдань, рівнем успішності, за способом порушення вихованцями правил поведінки – ситуацій-конфлікти поведінки, ситуацій-конфлікти в діяльності [11];
- за структурними і функціональними властивостями, за характером взаємодії зовнішніх і внутрішніх умов – узгоджена взаємодія, неузгоджена, суперечлива [4];
- за метою і спрямованістю взаємодії, за способом взаємодії, за змістом взаємодії, за семантикою взаємодії, за характером взаємодії [3];
- за часовим критерієм – екстремальні та неекстремальні (Б.С. Гершунський) [11];
- за системою відносин – батьки-учень, учитель-батьки, учень-учитель, учень-учень, за характером діяльності вчителя – авторитарно-, демократично-, нейтрально-стильові; за способом розв'язання – орієнтаційні, аналітичні, проєктувальні, організаторські, оцінні [6].

На підставі аналізу наукової літератури і педагогічної практики ми розробили власну класифікацію педагогічних ситуацій, які трапляються у процесі вивчення іноземної мови в початковій школі, та які слід враховувати в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови. В її основу покладено такі критерії: діяльнісна ознака, зміст ситуації, характер її виникнення, тривалість дій.

За діяльнісною ознакою професійні ситуації поділяються на зумовлені діями учнів, вчителем або зовнішніми обставинами. Проблеми у навчально-виховному процесі, які виникають внаслідок дій учнів, потребують виявлення причин такої поведінки і прийняття відповідних рішень.

Професійні ситуації, які виникли у зв'язку з діяльністю вчителів, вимагають особливої уваги й аналізу. Педагогічна практика, власний досвід

роботи свідчать, що несправедливі дії, непрофесійна поведінка вчителя надовго запам'ятовуються учнями молодшого шкільного віку і можуть суттєво вплинути на їх подальшу діяльність.

На виникнення складних педагогічних ситуацій можуть впливати й обставини. Наприклад: «Організований початок уроку іноземної мови є важливою передумовою його ефективності. Учні 4-го класу прийшли на урок іноземної мови після гри в футбол на уроці фізкультури. Діти збуджені, сперечаються. Учитель намагається пояснити завдання уроку, але більшість дітей неуважна, мимоволі продовжує обмін думками. Зауваження кільком учням дотримуватись дисципліни не заспокоїло клас. Учитель раптово замовкає, сподіваючись таким чином викликати увагу учнів, але й це не допомогло. Дорогоцінний час уроку витрачається не за призначенням». Які дії вчителя будуть ефективними у такому випадку?

За характером виникнення педагогічні ситуації ми поділяємо на спонтанні, прогнозовані та навмисно спровоковані. Прикладом спонтанної ситуації є така: «Професійна діяльність вчителя іноземної мови початкової школи майже кожного дня потребує вміння вирішувати непередбачені ситуації. Іде урок у 4 класі. Діти досить старанно виконують завдання уроку, вчитель уважно спостерігає. Під час цього учениця М. з третьої парти голосно звертається до подруги за другою партою. Вчитель, почувши це, з окриком називає її прізвище. На таке звертання дівчина різко відповідає: «Підлікуйте нерви!» Яке продовження може мати така ситуація?

Прогнозовані педагогічні ситуації передбачаються вчителем завчасно. Тому їх розв'язання, як правило, ефективне і швидке.

Навмисно-спровоковані професійні ситуації мають важливе виховне значення і, як правило, цілеспрямовано створюються кваліфікованими вчителями іноземної мови початкової школи.

За змістом педагогічні ситуації ми поділяємо на навчальні та виховні. Прикладом навчальної ситуації є така: «під час пояснення значення слів на іноземній мові вчитель помічає, що деякі учні не розуміють значення їх аналогів на рідній мові».

Практично всі педагогічні ситуації мають певну виховну сутність. Водночас інколи виникають і вузькоспрямовані ситуації, що передбачають виховання конкретних якостей особистості. Наприклад: «Під час вивчення назв овочів на іноземній мові учні 2 класу дізналися, що в перекладі на українську мову прізвище одного із учнів означає (Керот) морква, що викликало в них несамовитий сміх. Як вчинити учителеві у такому випадку?

За тривалістю дії педагогічні ситуації ми поділяємо на миттєві та стабільні. Прикладом миттєвої ситуації є така: «Пролунав дзвінок на урок. Учні 3 класу вже сіли за парти, розпочався урок. Раптом відчиняються двері, і у клас убігає захеканий учень. Зупиняється, звертається до вчителя на українській мові з проханням дозволити сісти за парту, але той ніби не чує, не звертає на учня уваги, продовжує пояснювати завдання уроку. Винуватець стоїть, переступаючи з ноги на ногу». Як вчинити у такому випадку?

Стабільні педагогічні ситуації виникають рідше, але, водночас, вимагають глибокого аналізу і прийняття рішень. Наприклад: «У практичній діяльності значної частини вчителів застосовується покарання учнів, які запізнюються і порушують дисципліну, необхідністю написання званої кількості вибачень на іноземній мові на шкільній дошці. Однозначної оцінки доцільності використання такого прийому серед педагогів не існує».

«Під час уроку іноземної мови у 3 класі учень М. навмисне вимовляє слова так, щоб викликати сміх у товаришів. Після декількох зауважень учитель наказує учневі написати вибачення на дошці 10 разів. Учень стає на відведене місце, але відмовляється продовжувати завдання». Як поступити учителеві у такому випадку?

Майстерність учителя полягає в тому, як він вміє трансформувати педагогічну ситуацію в педагогічну задачу, тобто спрямувати умови, що мають місце в даній ситуації, на перебудову стосунків, які забезпечать поліпшення дисциплінованості, організованості й відповідальності учнів.

Особливої уваги і компетентності вимагають ситуації, що стосуються взаємовідносин між учителями. Досить часто вони провокуються школярами. Прикладом типової професійної ситуації може бути така: «Вчителю-початківцю довелося замінити уроки іноземної мови в 4 класі, де працює досвідчений учитель, який терміново виїхав на декілька днів. На уроці перевіряється знання учнями неправильних дієслів. Вчитель уважно спостерігає за вимовою учнів, і помічає, що майже всі вони мають неправильну вимову. Помітивши грубу помилку, учитель виправляє учнів. На це один із них збуджено відповів: «А нас так учили!» Як діяти вчителю у такому випадку?»

За часовою ознакою педагогічні ситуації ми поділяємо на оперативні, які виникають раптово й вимагають невідкладного розв'язання; тактичні, що вирішуються в недалекому майбутньому, і стратегічні, розраховані на далеку перспективу розв'язання.

Висновки. Використання розробленої класифікації педагогічних ситуацій у процесі підготовки фахівців іноземної мови може сприяти розвитку їх професійно-педагогічного мислення, навичок самоаналізу, самоконтролю, самооцінки, а також формуванню умінь застосовувати методи аналізу педагогічних явищ і процесів. Тому, розробляючи класифікацію педагогічних ситуацій, які виникають у діяльності вчителя іноземної мови початкової школи, ми розглядали їх з погляду можливого використання у навчальному процесі. При цьому нами враховувалось, що аналіз педагогічних ситуацій може виступати ефективним методом навчання.

Враховуючи поширену в психолого-педагогічній науці думку [7] про значну залежність між рівнем професіоналізму вчителя й ефективністю розв'язання ним педагогічних ситуацій, можна вважати виправданим використання їх як критерію оцінки професійної готовності майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи до практичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г.О. Гуманістичні засади педагогічної діяльності // Педагогіка та психологія. – 1994. – № 2. – С. 3–11.
2. Березюк О.С. Моделювання педагогічних ситуацій як засіб підготовки майбутнього вчителя до спілкування з учнями: монографія. – Житомир: ЖДПУ, 2003. – 174 с.
3. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації. – К.: ІЗМН, 1996. – 320 с.
4. Дубасенюк О.А., Семенюк Т.М., Антонова О.Є. Професійна підготовка вчителя до педагогічної діяльності: Монографія. – Житомир: Житомирський держ. пед. ун-т, 2003. – 192 с.
5. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
6. Ковальчук В.А. Технологія розв'язання соціально-педагогічних задач: методичні рекомендації. – Житомир: ЖДУ, 2002. – 20 с.
7. Комісаров В. Експериментальна школа: досвід і проблеми // Рідна школа. – 1996. – № 5. – С. 17–21.
8. Кондрашова Л.В. Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності. – К.: Вища школа, – 1987. – 55 с.
9. Кузьмина Н.В. Формирование педагогической направленности студентов в процессе изучения педагогики и психологии. – Л.: ЛГУ, 1975. – 240 с.
10. Моделирование педагогических ситуаций / Под ред. Ю.Н. Кулюткина и Г.С. Сухобской. – М.: Педагогика, 1981. – 119 с.
11. Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика, програми / За заг. ред. А.Й. Капської; Упоряд. Н.І. Косарева. – К.: ІЗМН, 1998. – 192 с.; Капська А.Й. Основні закономірності моделювання виховного процесу // Нові технології виховання. – К.: ІСДО, 1995. – С. 91–95.

12. Слостенин В.А. Педагогическая деятельность и проблема формирования личности // Психология труда и личность учителя: Сб. науч. тр. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1977. – С. 30–45.